

PROFESINIAI PENSIJŲ FONDAI: TEISINIS REGULIAVIMAS IR PROBLEMOS

Audrius Bitinas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 70
El. paštas: audrius.bitinas@tf.vu.lt

Šiame straipsnyje analizuojamos profesinių pensijų fondų teisinio reguliavimo nuostatos Europos Sąjungos institucinių lygmeniu ir Lietuvoje, profesinių pensijų fondų veiklos schemos ir problematika. Atskleidžiami esminiai Lietuvos profesinių pensijų sistemos trūkumai ir pateikiami galimi šių trūkumų šalinimo pasiūlymai. Straipsnio tikslas – pateikti profesinių pensijų fondų instituto analizę ir atskleisti probleminius šio instituto taikymo aspektus. Straipsnis skiriamas finansų rinkos dalyviams, teisininkams ir šia sritimi besidomintiems mokslininkams.

This article presents an analysis of the occupational pension funds regulatory provisions at the European Union institutional level and in Lithuania, the occupational pension funds organizational schemes and problems. The main bottlenecks of the Lithuanian occupational pensions system are revealed in the context of European Union regulation and likely proposals for the elimination of those bottlenecks are presented. The goal of this article is to analyze the essence and main features of the occupational pensions institute and to reveal the problematic aspects of the application of this institute in practice. The article should be relevant to the participants of financial markets, lawyers and researches.

Įvadas

Dėl blogėjančių demografinių tendencijų ir socialinių pokyčių šiuolaikinės pensijų sistemos reformų tikslas yra skatinti alternatyvius pensijų kaupimo šaltinius, didinti gyventojų asmeninę atsakomybę už savo būsimas pensijas ir mažinti pirmosios pakopos socialinio draudimo pensijų įsipareigojimus, kurti veiksmingas informacijos mainų sistemas Europos Sąjungoje. Socialinio draudimo plėtrą profesinių pensijų fondų srityje apsunkina tai, kad Lietuvoje (kaip ir kai kuriose kitose Rytų ir Vidurio Europos valstybėse – Lenkijoje, Vengrijoje, Estijoje, Slovakijoje, Latvijoje) socialinės apsaugos sistemos reformos kaupiamojame pensijų srityje buvo pradėtos vykdyti pagal Pasaulio banko 1994 m. rekomendacijas, kurių esmė – įsteigti profesinius pensijų fondus, finansuojamus valstybinio socialinio draudimo įmokomis¹. Kaupiamieji pensijų fondai sėkmingai veikė iki 2008 metų ekonominės recesijos pradžios, tačiau dėl ekonominės krizės daugelis Rytų ir Vidurio Europos valstybių sumažino įmokas į tuos privačius pensijų fondus, kurie finansuojami (visiškai ar iš dalies) iš valstybinio socialinio draudimo įmokų, nenustatant, kaip toks sumažinimas bus kompensuojamas, tuo buvo pakirstas pasitikėjimas ir visa kaupiamąja pensijų sistema. Kaupiamųjų (iš jų ir profesinių) pensijų problematika jau keletą dešimtmečių taip pat yra teorinių tyrimų Europos Sąjungos lygiu objektas, kartu šis institutas visada yra tam tikrų valstybių, o dažnai – ir tarptautinės bendruomenės teisėkūros procesų dėmesio centre.

¹ World bank. *Averting the Old Age Crisis*. New Your: Oxford University press, 1994.

Profesinių pensijų fondų teisinio reguliavimo taisyklės turi veikti taip, kad sudarytų sąlygas ne tik steigti tokiems fondams, bet ir padėtų sukurti pensijų fondų dalyvių, valstybės ir profesinių pensijų fondų valdytojų (socialinių partnerių) pasitikėjimą. Europos Sąjungos teisė, pripažindama neišvengiamumą kurti profesinių pensijų fondus, dėl valstybių išimtinės kompetencijos nesiekia apibrėžti tokių fondų tipinių veikimo schemų visoms valstybėms, tačiau nustato pagrindinius profesinių pensijų fondų veiklos reikalavimus.

Reikia pažymėti, kad pensijų fondų veiklos organizavimo problematika buvo nagrinėta R. Lazutkos, T. Medaiskio, A. Guogio, V. Petrylaitės mokslinėse publikacijose, tačiau nurodyti autoriai analizavo šią temą siedami su einamųjų išmokų ir kaupiamųjų pensijų sistema, detaliam nenagrinėdami vien profesinių pensijų fondų veiklos ir teisinio reguliavimo problematikos. Manytina, kad minėto klausimo analizė Lietuvos teisės doktrinoje nesulaukė pakankamo dėmesio, nes Lietuvoje daugiausia dėmesio skiriama pirmosios pakopos ir antrosios pakopos privačių pensijų fondų (finansuojamų valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšomis) veiklai ir jiems tobulinti.

Straipsnio tikslas – atskleisti profesinių pensijų instituto esmę, identifikuoti tam tikrus Lietuvoje ir Europos Sąjungos teisėje aktualius probleminius taikymo aspektus bei pateikti teisinio reguliavimo tobulinimo pasiūlymų. Siekiant atskleisti pasirinktą tikslą, analizuojami esminiai Europos Sąjungos teisinio reguliavimo aspektai profesinių pensijų fondų veiklos srityje, nagrinėjami reformų pasiūlymai, pateikiant atitinkamus Lietuvoje veikiančio profesinių pensijų modelio vertimus.

Straipsnio objektas – profesinių pensijų institutas ir tam tikri probleminiai jo taikymo aspektai. Siekiant kuo išsamiau atskleisti analizuojamą temą, straipsnyje taikomi lyginamasis, aprašomasis ir sisteminis metodai. Sisteminės analizės metodu atskleidžiamas mokslinėje literatūroje ir teisės praktikoje naudojamas pensijų finansavimo būdų klasifikavimas; šis metodas taip pat naudotas atskleidžiant atitinkamą Europos Sąjungos teisės turinį ir esminius sudedamuosius elementus. Aprašomasis ir lyginamasis metodai naudojami atskleisti ir palyginti skirtingų valstybių teisės aktuose įtvirtintus profesinių pensijų reguliavimo modelius.

1. Kaupiamosios pensijų schemos

Mokslinėje literatūroje ir ES teisės sistemoje laikomasi nuostatos, kad pensijų sistema turi būti trijų pakopų. Pirmoji pakopa – valstybės garantuojamos socialinio draudimo pensijos, antroji pakopa – profesiniai pensijų fondai (Lietuvoje pagal susiklosčiusią praktiką antrajai pensijų pakopai priskiriami ir pensijų fondai, finansuojami valstybinio socialinio draudimo įmokomis ir papildomais dalyvių įnašais). Profesinių pensijų fondų teisinio reguliavimo analizė neatsiejama nuo finansavimo būdo pasirinkimo problematikos. Socialinio draudimo išmokų sistema gali būti kuriama einamųjų išmokų (paprastai administruojama viešojo sektoriaus įstaigų) arba kaupimo sistema (dažniausiai administravimą vykdo privačios įmonės arba valstybiniai fondai). Tiek einamųjų išmokų, tiek kaupimo sistemos tiesiogiai priklauso nuo demografinių ir makroekonominių reiškinių, taip pat ir einamųjų išmokų sistema, ir kaupiamoji sistema turi pranašumų ir trūkumų, nes, visuomenei senstant, vis sudėtingesnis tampa pajamų perskirstymas. Pagrindinis einamųjų išmokų būdo trūkumas yra tai, kad ši sistema jautri demografiniams pokyčiams, tačiau kaip pranašumus galima įvardyti greitą tokios sistemos įkūrimą; pajėgumą apsaugoti išmokas nuo infliacijos, o esant ekonomikos augimui – galimybę padidinti realią išmokų vertę ir užtikrinti minimalias pajamas visiems asmenims. Kaupiamosios sistemos trūkumas yra ilgas sistemos brandos laikotarpis iki jos realaus funkcionavimo pradžios, sudėtinga apsauga nuo infliacijos, kaupiamosios sistemos išmokos nepadidina realios pensijų vertės esant ekonomikos augimui, taip pat kaupiamojoje sistemoje rinkos reiškiniai sistemos dalyviams yra sunkiau suprantami, nes susiję su vertybinių popierių rinka, taip pat sukaupta pensijos dalis yra investuojama į vertybinių popierių rinką ir jos dydis priklauso nuo šios rinkos svyravimų, taigi atsiranda investavimo rizika. Kaupiamosios sistemos pranašumas gali būti tas, kad ši sistema ne taip jautriai reaguoja į demografinius pokyčius, taip pat sėkmingai investuojant yra tikimybė gauti didesnę pensiją.

Pensijų kaupimo principas reiškia, kad pensijų fondų (dažniausiai – privačių, nors esama ir valstybinių) dalyvis kaupia sutartyje nustatyto dydžio fondą, sukauptos lėšos investuojamos ir, išėjus į pensiją, išmokamos pasirinkta forma (anuitetas ar vienkartinė išmoka). Pagrindinis skirtumas nuo einamųjų išmokų sistemos yra tas, kad kaupimo sėkmė priklauso nuo investicinės sėkmės ir valstybinio reguliavimo apimties, be to, galima kaupti toliau ir sukakus pensinio amžiaus. Pensijų kaupimo schemas gali būti apibrėžtų išmokų, apibrėžtų įmokų ir virtualių sąskaitų.

Z. Bodie² nurodo keletą rizikų, kurios lemia būtinybę dalyvauti papildomai kaupiant pensijas: neadekvati pensijų pakeičiamumo norma; socialinių išmokų mažėjimo rizika (prieš pensiją gali būti sumažintos pirmosios pensijų pakopos išmokos); tikėtinos gyvenimo trukmės ilgėjimas (pensininkas gali gyventi ilgiau, nei yra sukaukęs lėšų); investicinė rizika (sukauptos lėšos gali nuvertėti dėl blogos investicinės aplinkos); infliacijos rizika. F. Charpentier pažymi, kad ekonominės krizės ir blogėjantys demografiniai rodikliai rodo, kad būtina plėsti papildomas pensijų kaupimo schemas kaip priedą prie einamųjų išmokų sistemos³.

N. Barr⁴ nuomone, tiek einamųjų išmokų sistema, tiek kaupiamųjų pensijų sistema priklauso nuo demografinių ir politinių reiškinų bei makroekonominių rodiklių. Kaupiamųjų pensijų sistema papildomai susiduria su kitomis rizikomis, pavyzdžiui, valdymo rizika (didesnės galimybės sukčiauti, pateikiant klaidingą informaciją sistemos dalyviams apie jų teises) ar investicine rizika (jeigu apibrėžtų įmokų kaupiamąjoje sistemoje dalyvavęs asmuo išeina į pensiją sulaukęs nustatyto amžiaus ir tuo metu akcijų rinkoje yra nuosmukis, sukauptos lėšos gali nuvertėti). P. Durand teigia, kad vien individuali kaupiamoji sistema nesuteikia asmeniui pakankamos apsaugos nuo socialinių rizikų, būtina skatinti kolektyvinius profesinius fondus⁵.

Pasaulio banko ekspertai teigia, kad kaupiamoji sistema yra pranašesnė nei einamųjų išmokų, nes kaupiamoji sistema gali sudaryti svarbią valstybės taupymo politikos dalį visų pirma numatant viešojo sektoriaus biudžeto discipliną. Panašios nuomonės yra ir Tarptautinis valiutos fondas, kurio pasiūlymu privatus sektorius gali prisiimti dalį pensijų finansavimo atsakomybės įvedant kaupiamąją sistemą⁶. Šių organizacijų teigimu, tik kaupiamasis pensijų finansavimas paskatins ekonomikos augimą ir privers visuomenės narius taupyti pensijoms. Europos Sąjungos Komisijos vertinimu, einamųjų išmokų sistema ir kaupiamųjų išmokų sistema yra tokios pat jautrios ekonominėms ir biometrinėms rizikoms (pvz., būsimo gyvenimo trukmei ilgėti). Kaupiamųjų pensijų sistemai daro įtaką ne tik sukauptų lėšų dydis, bet ir visuomenės pasitikėjimas kaupiamąja sistema. Mažas pajamas gaunantiems asmenims nėra finansiškai naudinga dalyvauti privačių pensijų sistemose, todėl į tai turi atkreipti dėmesį tos valstybės, kuriose daug dėmesio skiriama privačių pensijų sistemų plėtrai⁷.

Sprendžiant einamosios išmokų sistemos ir kaupiamosios išmokų sistemos pasirinkimo klausimą, Tilburgo universiteto Pensijų tyrimo kompetencijos centras siūlo Europos Sąjungos valstybėms daugiapakopę pensijų sistemos modelį su kompensaciniu lygmeniu⁸. Siūlomą pensijų sistemos modelį sudaro trijų pakopų pensijų sistema (pirmoji pakopa – privalomosios pensijos, antroji pakopa – savanoriškos profesinės pensijos, trečioji pakopa – savanoriškos individualios pensijos). Daugiapakopis pensijų modelis su kompensaciniu lygmeniu reiškia, kad antrosios ir trečiosios pakopos pensijoms

² BODIE, Z. Pensions as retirement income insurance. *Journal of Economic Literature*, 1990, No. 28, p. 28–49.

³ CHARPENTIER, F. *Les retraites en France et dans le monde*. Paris: Economica, 2009, p. 505.

⁴ BARR, N. *The Welfare state as Piggy bank*. Oxford: Oxford university press, 2003.

⁵ DURAND, P. *La politique contemporaine de Sécurité sociale*. Paris: Dalloz, 2005, p. 30–38.

⁶ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. *Social partners' involvement in pension reform in the EU*, 2013, p. 83.

⁷ DURAND, P. *La politique contemporaine <...>*.

⁸ DIETVORST, G. *A multi pillar pension model with a compensating layer*. Tilburg: Tilburg University Competence centre for pension research, 2007.

taikomos mokesčių lengvatos, kurios priklauso nuo visose trijose pakopose asmens sukauptos pensijos dydžio. Šio modelio veikimas grindžiamas tuo, kad mokesčių lengvatos taikomos tiems pensinio amžiaus asmenims, kurių gaunamos išmokos iš visų trijų pensijų pakopų yra mažesnės už tam tikrą buvusio vidutinio darbo užmokesčio dydį.

Apibendrinant galima pažymėti, kad socialinės apsaugos sistemos turi garantuoti pakankamo dydžio išmokas ateities kartoms ir užtikrinti socialinį solidarumą. Einamųjų išmokų sistemos garantijų sumažinimas kaupiamųjų pensijų sistemos naudai neišsprendžia finansavimo problemų, neužtikrina socialinio solidarumo, o kaupiamųjų išmokų schemas negali būti įvestos į socialinės saugos sistemą remiantis vien investicijų gražos prognozėmis, nes tai neužtikrina socialinio saugumo. Valstybėje negali būti nustatoma tokia socialinių išmokų sistema, kuri garantuoja tik bazinį pajamų dydį, leidžiantį patenkinti tik individo būtinuosius poreikius, tačiau nesudarantį prielaidų individui dalyvauti ekonominiame ir kultūriniame gyvenime, nes ne visi visuomenės nariai turi lėšų dalyvauti tokiose išmokų schemose.

2. Profesinių pensijų fondų veiklos reguliavimas Europos Sąjungoje

Europos valstybėse pirmieji profesinių pensijų fondai atsirado XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje. Šie fondai steigiami pagal darbdavių ir darbuotojų susitarimus, remiantis kolektyvinėmis sutartimis. Pavyzdžiui, hibridinio ir anglosaksų socialinio modelio valstybėse (Danijoje, Nyderlanduose) valstybė garantuoja tik tam tikro dydžio nacionalinę pensiją, mokamą kaip minimalią garantiją iš bendrųjų mokesčių. Kita žmogaus gaunamų pensinių išmokų dalis sukaupiama profesiniame pensijų fonde. Kitose kontinentinio ir Šiaurės Europos socialinio modelio valstybėse (Švedijoje, Vokietijoje) egzistuoja ir pirmosios pakopos papildoma pensijų dalis (priklausomai nuo sumokėtų įmokų), tačiau papildomai esama ir profesinių pensijų sistemų, kurios padidina pensijų dalį senatvėje. Be abejo, didelės pakeitimo normos kai kuriose ES valstybėse nėra vien dėl profesinių fondų egzistavimo – istoriškai kai kuriose valstybėse pensijų sistemos susiklostė taip, kad šalia valstybinio socialinio draudimo pensijų (bazinė ir papildoma) didelė reikšmė tenka profesiniams fondams. Pavyzdžiui, Rytų ir Vidurio Europos socialinio modelio valstybėse, įvertinus tuometes Pasaulio banko rekomendacijas, buvo neįtaikyti keliu – kuriamos ir veikia antrosios pakopos kaupiamosios sistemos, o profesiniai fondai sudaro tik nedidelę dalį arba visai neveikia.

Pensijų kaupimas įmonės darbuotojams – priemonė, stiprinanti socialinę partnerystę ir didinanti darbuotojų lojalumą. Tokių fondų tikslas – suteikti papildomas socialines garantijas darbuotojams kaupti didesnei pensijai senatvėje, motyvuoti darbuotojus. Atitinkamai taikomos ir mokesčių lengvatos. Kaupimo būdai gali būti įvairūs: darbdavys kaupia nustatytą kiekvieno darbuotojo atlyginimo procentą; pensiją kaupia darbdavys ir darbuotojas, kad bendra darbuotojo pensija sudarytų nustatytą darbo užmokesčio dydį; darbdavys kaupia vienodą lėšų sumą visiems darbuotojams; darbdavys kaupia vienodą lėšų sumą (arba nustatytą procentą) nuo kiekvieno darbuotojo atlyginimo.

Skirtingai nei trečiosios pakopos pensijų fonduose, dalyvauti profesiniame pensijų fonde valdant fondą ir nustatyti pensijų fondo valdymo veiklos sąlygas savo nuožiūra gali patys darbdaviai ir darbuotojai (ar savarankiškai dirbantys asmenys, susijungę į asociaciją). Taigi socialiniai partneriai gali savarankiškai apibrėžti dalyvavimo pensijų fonde sąlygas, pasirinkti norimą investicijų valdytoją, nustatyti investavimo strategiją, galimas pensijų išmokas. Tačiau jei silpna socialinė partnerystė, vyrauja smulkios ar vidutinės įmonės, dideli mokesčiai, nėra kaupimo tradicijų valstybėje, pakankamai sudėtinga pradėti vystyti profesinius pensijų fondus.

Europos Sąjungoje profesinių pensijų fondų veiklą reguliuoja Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. birželio 3 d. direktyva 2003/41/EB dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros⁹ (toliau – Profesinių pensijų direktyva). Šios direktyvos pagrindas yra Europos

⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/41/EB dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros. *Oficialusis leidinys*, L 235, 23/09/2003, p. 0010–0021.

bendrijos steigimo sutarties 47 straipsnio 2 dalis, 55 straipsnis ir 95 straipsnio 1 dalis. Direktyvoje atkartojamas koordinavimo principas – valstybės narės yra atsakingos už savo pensijų sistemų sąrangą (įvairių profesinių išmokamą laiką išmokas teikiančių įstaigų, pavyzdžiui, visą ūkio šaką apimančių pensijų fondų, bendrovės pensijų fondų ir gyvybės draudimo bendrovių, vaidmenį ir funkcijas). Pažymėtina, kad įstaigoms, valdančioms socialinės apsaugos sistemas, kurios jau koordinuojamos ES lygiu, ši direktyva netaikoma, tačiau Profesinių pensijų direktyvoje rekomenduojama atsižvelgti į įstaigų, kurios vienoje valstybėje narėje valdo tiek socialinės apsaugos, tiek profesinių pensijų sistemas, specifiškumą. Taip pat Pensijų fondų direktyva netaikoma įstaigoms, veikiančios einamųjų įmokų pensinio draudimo pagrindu; įstaigoms, kuriose remiančiųjų subjektų darbuotojai neturi juridinės teisės gauti išmokas, o remiantysis subjektas gali bet kada išpirkti sukauptą turtą, nebūtinai įvykdęs savo įsipareigojimus dėl išmokamą laiką išmokų mokėjimo; bendrovėms, naudojančioms sistemas, pagal kurias įsipareigojimai atspindimi tik balanse, kai bendrovių darbuotojams mokamos išmokamą laiką išmokos. Profesinių fondų direktyvoje nustatyta, kad turėtų būti mokamos pensijų išmokos iki gyvos galvos ir turėtų būti galimybė skirti laikinas arba vienkartinės išmokas; kurdami pensijų sistemą, darbdaviai ir darbuotojai arba jų atitinkami atstovai turėtų išnagrinėti galimybę sukurti pensijų sistemą, į kurią būtų įtrauktos nuostatos dėl ilgaamžiškumo rizikos ir profesinio neįgalumo rizikų draudimo bei nuostatos dėl maitintojo netekusių asmenų. Taip pat nustatyta, kad, subankrutavus remiančiajam subjektui, būtina užtikrinti, kad subjektas ir įstaiga yra aiškiai atskirti ir yra nustatyti narius apsaugantys būtiniausi riziką ribojantys standartai, tačiau taisyklės neturi riboti laisvo kapitalo judėjimo, nebent tai pagrįsta dėl rizikos ribojimo.

2012 m. Europos Komisijos baltojoje knygoje „Adekvacių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė“¹⁰ paskelbtas 20 iniciatyvų, kuriomis siekiama padėti valstybėms narėms užtikrinti geresnę laiką, kurį žmogus dirba ir kurį gyvena išėjęs į pensiją, pusiausvyrą ir kaupti papildomas privačias pensijas, rinkinys. Baltojoje knygoje nurodoma, kad, peržiūrėjus direktyvą, profesinių pensijų skyrimas taptų efektyvesnis ir saugesnis. Taip būtų iš esmės prisidėta prie pensijų adekvatumo ir tvarumo.

2014 m. Europos Sąjungos Taryba pateikė rekomendacijas Lietuvai „Dėl 2014 m. Lietuvos nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl 2014 m. Lietuvos konvergencijos programos“ (2014 m. liepos 8 d. Nr. 2014/C 247/13)¹¹, kuriose konstatuojama, kad reikalingi didesni pokyčiai visapusiškai reformai įgyvendinti, nors užbaigta antrosios pakopos pensijų sistemos reforma, tačiau nei profesinio modelio pensijų schemas, nei savanoriškas pensijų kaupimas plačiai nenaudojami. ES Taryba Lietuvai rekomenduoja priimti ir įgyvendinti teisės aktus dėl visapusiškos pensijų sistemos reformos, skatinti naudoti papildomo kaupimo schemas.

ES Komisijos pasiūlyme „Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos, kuria iš dalies keičiama direktyva 2003/41/EB dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros, pasiūlymo“¹² (toliau – Pasiūlymas) dar kartą pažymima, kad Europos Sąjungos pensijų sistemos turi pasikeisti, kad būtų užtikrintos adekvačios, saugios ir tvarios pensijos. Bendroji rinka taip pat gali svariai prisidėti siekiant šio tikslo. Pasiūlymu siekiama, kad dėl geresnio valdymo padidėtų pagal rizikos veiksnį pakoreguota investicijų grąža – tai leis pasiekti efektyvesnių rezultatų, o geresnis informavimas padės asmenims priimti dalyvavimo kaupiant pensijas sprendimus. Taip pat pažymima, kad nedidelės arba vietos bendrovės galėtų sutaupyti prisidėdamos prie veikiančių įstaigų, atsakin-

¹⁰ European Commission. *An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions*. Brussels, COM(2012) 55 final, 2012.

¹¹ Europos Sąjungos Tarybos rekomendacija „Dėl 2014 m. Lietuvos nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl 2014 m. Lietuvos konvergencijos programos“, Nr. 2014/C 247/13.

¹² European Commission. *Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (recast)*. Brussels, COM(2014) 167 final, 2014.

gų už profesinių pensijų skyrimą. Be to, nedidelės arba vietos bendrovės, veikiančios ten, kur nėra stiprios ir efektyvios įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, rinkos, galėtų turėti naudos prisijungdamos prie kitoje šalyje veikiančios tokios įstaigos, o ne steigdamos ją vietoje. Supaprastinus su tarpvalstybine veikla susijusias apibrėžtis ir procedūras, tikėtina, kad mažos įstaigos, atsakingos už profesinių pensijų skyrimą, turėtų net daugiau naudos negu didelės, nes jos turi mažiau finansinių pajėgumų absorbuoti sandorių išlaidas.

Kadangi Lietuvoje vis dar neveikia profesiniai pensijų fondai, Pasiūlyme pateikiamos reformų kryptys galėtų duoti tam tikrą socialinę naudą ne tik skatinant kurtis profesiniams pensijų fondams ir didinti visuomenės informuotumą apie šiuos produktus, bet ir padidinti kaupiančiųjų papildomas privačias pensijas skaičių ir kartu sustiprinti socialinę apsaugą ir pajamų lygybę sparčiai senėjančioje visuomenėje ir finansinę drausmę. Taip pat labai svarbus veiksnys tai, kad profesinių pensijų plėtra turės teigiamą įtaką ir darbo rinkai bei užimtumui didinti.

ES Komisijos pasiūlymuose ir rekomendacijose pažymima, kad tinkamai valdomos įstaigos, atsakingos už profesinių pensijų skyrimą, ir didesnė konkurencija gali sustiprinti privačių profesinių pensijų skyrimą ir būtų galima tikėtis, kad gerai informuoti asmenys priims objektyvesnius sprendimus dėl pensijų kaupimo dar būdami jauni ir tai užtikrins fiskalinį tvarumą. Taigi akivaizdu, kad būtinos teisinės ir socialinės paskatos Lietuvoje kurtis profesiniams fondams. Tam reikia ne tik peržiūrėti teisinę bazę, didinti visuomenės finansinį raštingumą, bet ir įvertinti kitų valstybių praktiką pensinių fondų steigimo ir veiklos srityje.

3. Profesinių pensijų fondų veiklos teisinis reguliavimas Lietuvoje, problemos ir teisinio reguliavimo tobulinimas

Lietuvoje istoriškai profesiniai pensijų fondai nesusiformavo, nes sovietmečiu pensinį aprūpinimą garantavo valstybė, o vėliau Lietuvoje ši sistema buvo reformuota į valstybinio socialinio draudimo sistemą, kai teisė į pensiją įgyjama remiantis socialiniu draudimu, taip pat didelės lėšos buvo skirtos antrosios pakopos privačių kaupiamųjų pensijų sistemai. Esant tokiai situacijai ir besivystančiai ekonomikai, tiek darbdaviams, tiek darbuotojams problemiška papildomai skirti lėšų profesinėms pensijoms.

Teisinė bazė profesinių pensijų fondams atsirasti Lietuvoje buvo sukurta 2006 metais, kai buvo priimtas Profesinių pensijų kaupimo įstatymas. Pagal šį įstatymą, bet koks finansuojančio subjekto įsipareigojimas dėl profesinių pensijų kaupimo savo darbuotojams gali būti įgyvendinamas arba per pensijų asociaciją, veikiančią pagal šį įstatymą (arba kitoje ES valstybėje narėje įsteigtą analogišką subjektą), arba sudarant gyvybės draudimo sutartį, pagal kurią kaupiamos profesinės pensijos gyvybės draudimo įmonėje. Pensijų asociacija gali būti steigiama tarp darbdavio ir darbuotojų arba jų įgaliotų atstovų, arba tarp savarankiškai dirbančių asmenų. Numatyta, kad profesinių pensijų fondai gali būti apibrėžtų įmokų (profesinių pensijų fondas, kuriame dalyviams priklausančių pensijų išmokų dydis priklauso nuo sumokėtų įmokų ir turto vertės pokyčio, o pensijų išmokos dydis negarantuojamas) ir apibrėžtų išmokų (profesinių pensijų fondas, kurio taisyklėse garantuojama tam tikro dydžio investicijų grąža arba tam tikro dydžio pensijų išmoka ir kurio pensijų išmokų dydis nėra tiesiogiai priklausomas nuo sumokėtų įmokų ir turto vertės pokyčio).

Profesinių pensijų kaupimo įstatymas parengtas įgyvendinant 2003 m. birželio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2003/41/EB dėl profesinių pensijų institucijų veiklos ir priežiūros. Šitaip, įgyvendinus pensijų fondų direktyvą, profesinių pensijų operatorius turės teisę valdyti ir kitose valstybėse esančių darbdavių pensijų schemas laikydamasis direktyvoje nustatytų „apdairaus žmogaus“ principų. Kita vertus, pagal direktyvą reikalaujama, kad pensijų schemas iš kitos valstybės priėmimo valdyti atveju turi būti taikomos tos valstybės, kurioje veikia įmokas mokantis (finansuojantis) asmuo,

socialinės ir darbo teisės nuostatos (pvz., dėl kolektyvinių sutarčių sudarymo, pensijų fondų taisyklių turinio, senatvės pensinio amžiaus nustatymo ir pan.).

Papildomai į įstatymo projektą perkeltos direktyvų, užtikrinančių asmenų, dalyvausiančių profesinių pensijų schemoje, teises, nuostatos: 1980 m. spalio 20 d. Tarybos direktyva 80/987/EEB dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su darbuotojų apsauga jų darbdaviui tapus nemokiam, suderinimo, 1996 m. gruodžio 20 d. Tarybos direktyva 96/97/EB, iš dalies keičianti direktyvą 86/378/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo įgyvendinimo profesinėse socialinės apsaugos sistemose, 1998 m. birželio 29 d. Tarybos direktyva 98/49/EB dėl pagal darbo sutartį dirbančių asmenų ir savarankiškai dirbančių asmenų, persikeliančių Bendrijoje, teisių į papildomą pensiją išsaugojimo.

Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatyme apibrėžiama, kad profesinės pensijos turi atitikti šias sąlygas: išmoka fondo dalyviui turi būti numatyta profesinių pensijų fondo taisyklėse; fondo dalyvis privalo būti sukakęs profesinių pensijų fondo taisyklėse nustatytą senatvės pensijos amžių; fondo dalyvis turi atitikti kitas profesinių pensijų fondo taisyklėse numatytas sąlygas pensijų išmokai gauti; išmokos, susijusios su dalyvio profesine veikla ir kuri bent iš dalies buvo kaupiamas iš finansuojančio subjekto pensijų įmokų.

Profesinis pensijų fondas pensijų asociacijos forma gali būti steigiamas sudarant pensijų asociacijos steigimo sutartį, joje aptariant įstatyme numatytus klausimus. Pensijų asociacija gali pradėti veiklą tik gavusi priežiūros institucijos leidimą. Pensijų asociacijos valdymo organai: visuotinis narių susirinkimas; kolegialus organas – valdyba; vienasmenis organas – administratorius.

Galima įvardyti kelias priežastis, kodėl Lietuvoje neveikia profesiniai fondai: nėra stipraus socialinio dialogo tradicijos (užsienyje profesiniai pensijų fondai atsiranda būtent iš darbdavių ir darbuotojų atstovų susitarimo), taip pat egzistuoja kitokios nei Vakarų Europos valstybėse esančios papildomų garantijų ir skatinimo schemas (pavyzdžiui, Prancūzijoje, Vokietijoje, Nyderlanduose papildomo pensinio draudimo schemas veikia profesinių pensijų pagrindu, o Lietuvoje plačiai taikomos investicinio gyvybės draudimo schemas ir antrosios pakopos pensijų fondai, finansuojami socialinio draudimo įmokų).

3.1. Konstitucinio Teismo jurisprudencija pensijų garantijų ir kaupimo srityje

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra priėmęs keletą nutarimų ir sprendimų, kuriuose analizuojamas pensijų persikirstymo mechanizmas ir valstybinio socialinio draudimo pensijų garantijos, grindžiamos einamųjų išmokų sistemos egzistavimu. Aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnį Konstitucinis Teismas ne sykį yra pažymėjęs, kad Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, t. y. kiekvienas pilietis turi teisę į socialinę apsaugą. 2002 m. balandžio 23 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad įstatymu nustatant senatvės pensijų dydžius atsižvelgtina į tai, kokio dydžio įmokos buvo mokamos sudarant materialines šių pensijų mokėjimo prielaidas, o valstybės pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose užtikrinti teisinio reguliavimo stabilumą ir tikrumą, apsaugoti teisiųjų santykių subjekto teises ir gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius.

Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendime „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“ konstatuota, kad asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę; ši teisė turi būti saugoma ir ginama ir pagal Konstitucijos 23 straipsnį (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai). Teisė į senatvės pensiją su teise į nuosavybę yra siejama ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija (Cour eur. D. H., arrêt Wessels-Bergervoet c. Pays-Bas du 4 juin 2002) (Konstitucinio

Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas)¹³. Taigi valstybės įsipareigojimai einamųjų išmokų pensijų sistemos dalyviams turi būti užtikrinami, pensijos nuolat mokamos. Todėl, kai yra socialinio draudimo fondo biudžeto deficitas ir sumažėjus pensijoms, atitinkamai turi būti daromos ir kaupiamųjų pensijų korekcijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2012 m. birželio 29 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo, jo pakeitimo ir papildymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ ir 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnio 1 dalies (2011 m. gruodžio 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, susijusį su pensijos kaupimu privačiuose pensijų fonduose. Šie Konstitucinio Teismo nutarimai yra svarbūs ne tik antrosios pensijų pakopos kaupiamųjų fondų (finansuojamų valstybinio socialinio draudimo įmokomis) veiklai, bet ir profesinių fondų bei trečiosios pakopos fondų veiklai organizuoti. Išskirtinos šios minėto Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatos, susijusios su įvairių principų taikymu:

a) *dėl fondų pelningumo garantijų*. Antrosios pakopos pensijų kaupimo sistemos (finansuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokomis) dalyvio nuosavybė yra nuo šio asmens draudžiamųjų pajamų apskaičiuota ir į jo asmeninę pensijų sąskaitą pensijų kaupimo bendrovėje pervesta sumokėtos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos dalis – kaupiamoji pensijų įmoka, taip pat už ją įsigytas turtas ir iš jo gautos investicijų pajamos (sąnaudos), t. y. jų bendra suma, nuo kurios priklauso būsimos pensijų išmokos dydis.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nei Pensijų sistemos reformos įstatymas, nei joks kitas įstatymas neįpareigoja pensijų kaupimo bendrovių garantuoti tam tikro būsimos kaupiamųjų pensijų išmokos dydžio – jis priklauso nuo sukauptų lėšų dydžio ir investavimo veiklos finansinių rezultatų. Kaupiamųjų pensijų įmokų dydis yra kintamas ir iš anksto, t. y. iki pensijų kaupimo sistemos dalyvių draudžiamųjų pajamų gavimo dienos, negali būti tiksliai nustatytas, nes priklauso nuo dalyvių gautų draudžiamųjų pajamų dydžio, kuris bet kada gali pakisti. Šios bylos kontekste Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad nors pensijų fonduose kaupiamos senatvės pensijoms skirtos lėšos negali būti tapatinamos su pačia kaupiamąja pensija (mokėtinomis išmokomis), kurios dydis priklauso ir nuo pensijų fondus administruojančių ūkio subjektų ūkinės veiklos (*inter alia* investavimo) rezultatų, asmens teisė į šiuose fonduose jau sukauptas lėšas yra sietina su jo nuosavybės teisių apsauga, šios teisės turiniai aspektai ginami pagal Konstitucijos 23 straipsnį. Tačiau įstatymų leidėjas, įgyvendindamas *inter alia* iš Konstitucijos 52 straipsnio kylančius įgaliojimus, Pensijų sistemos reformos įstatyme nustatė, kad kaupiamajai senatvės pensijos daliai skirtos lėšos gali būti sukauptos (*inter alia* jas investuojant) specialiuose privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose.

b) *dėl pensijų fondų veiklos garantijų*. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad, pasirinkęs tokį senatvės pensijų sistemos modelį, kai senatvės pensijoms skirtos lėšos ar jų dalis kaupiamos specialiuose valstybinių ar privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose, įstatymų leidėjas turi paisyti ir Konstitucijos 46 straipsnio 2, 3 dalių nuostatą, kad valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą, reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji padėtų bendrai tautos gerovei. Valstybė, reguliuodama ūkinę veiklą, turi laikytis asmens ir visuomenės interesų derinimo principo, užtikrinti ir privataus asmens (ūkinės veiklos subjekto), ir visuomenės interesus; ūkinės veiklos reguliavimas paprastai yra susijęs su ūkinės veiklos sąlygų nustatymu, tam tikrų procedūrų reglamentavimu, ūkinės veiklos kontrole, taip pat su tam tikrais šios veiklos apribojimais ar draudimais.

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 46-2219.

Be to, jeigu įstatymų leidėjas dėl ekonominių sunkumų sumažina įmokas į antrosios pakopos pensijų fondus ir dėl šio sumažinimo patiriami dideli praradimai, įstatymų leidėjas privalo, atsižvelgdamas *inter alia* į valstybės finansines, ekonomines galimybes, nustatyti teisingą jų kompensavimą. Pats įmokų į privačius fondus mažinimas yra galimas dėl to, kad nuosavybės teisių apsauga yra sietina ir pagal Konstitucijos 23 straipsnį ginama tik asmens teisė į specialiuose pensijų fonduose jau sukauptas lėšas.

c) *dėl pensijų fondų veikos kontrolės*. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad, jeigu įstatymų leidėjas, vykdydamas konstitucinę priedermę laiduoti asmens teisę į senatvės pensiją, nustato, jog senatvės pensija ar jos dalis kaupiama specialiuose valstybinių ar privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose, iš Konstitucijos 46, 52 straipsniuose įtvirtintų imperatyvų jam kyla pareiga reguliuoti šių subjektų ūkinę veiklą taip, kad būtų derinami asmens (ūkinės veiklos subjekto) ir visuomenės interesai: *inter alia* privalo nustatyti šios veiklos licencijavimą ir kontrolę, į pensijų fondus pervedamų lėšų administravimo (*inter alia* jų investavimo) apribojimus, pensijų išmokų mokėjimo sąlygas.

3.2. Mokestinės lengvatos

Skatinant kaupimą, Lietuvoje taikomos gyventojų pajamų mokesčių lengvatos. Įmokos į profesinius pensijų fondus nėra apmokestinamos jokiais mokesčiais (pagal Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 9 str. 1 d. ir 17 str. 1 d. 14 p.). Neapmokestinamomis pajamomis natūra laikoma darbuotojo naudai darbdavio mokamų pensijų įmokų į pensijų sąskaitą pensijų fonde suma, per mokestinį laikotarpį neviršijanti 25 procentų per mokestinį laikotarpį darbuotojui apskaičiuotų su darbo santykiais susijusių pajamų. Nuo darbuotojų naudai mokamų įmokų neskaičiuojamos ir socialinio draudimo įmokos (Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 8 str. 1 d. 22 p.), kartu suteikiama darbdaviams pelno mokesčio lengvata (Pelno mokesčio įstatymo V skyriaus „Leidžiami atskaitymai ir ribojamų dydžių leidžiami atskaitymai“ 17 str. 1 d.).

Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 17 straipsnio 1 dalies 14 punkte reguliuojami atvejai, kas yra laikoma neapmokestinamosiomis pajamomis pagal gyvybės draudimo sutartis. Iki 2013 m. sudarytoms gyvybės draudimo sutartims buvo taikoma nuostata, kad neapmokestinamosios pajamos yra darbuotojo naudai darbdavio mokamų gyvybės draudimo įmokų pagal gyvybės draudimo sutartį, sudarytą iki 2012 m. gruodžio 31 d., kai draudimo sutarties terminas ne trumpesnis kaip 10 metų arba kai draudimo išmoka išmokama apdraustajam sulaukus 55 metų, ir draudimo įmokų už papildomą (savanorišką) sveikatos draudimą, kai draudimo objektas yra apdraustojo sveikatos priežiūros paslaugų apmokėjimas, ir pensijų įmokų į pensijų sąskaitą pensijų fonde suma, per mokestinį laikotarpį neviršijanti 25 procentų per mokestinį laikotarpį darbuotojui apskaičiuotų su darbo santykiais susijusių pajamų.

Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 17 straipsnio 1 dalies 14-1 punktas taikomas nuo 2013 m. sudarytoms gyvybės draudimo sutartims. Pagal įstatymo nuostatas, neapmokestinamosios pajamos yra darbuotojo naudai darbdavio mokamų gyvybės draudimo įmokų pagal gyvybės draudimo sutartį, sudarytą nuo 2013 m. sausio 1 d., kai draudimo sutarties terminas ne trumpesnis kaip 10 metų arba kai draudimo išmoka išmokama apdraustajam, kuriam iki senatvės pensijos amžiaus, nustatyto gyvybės draudimo sutarties sudarymo metu galiojusiam Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme, yra likę ne daugiau kaip 5 metai, ir draudimo įmokų už papildomą (savanorišką) sveikatos draudimą, kai draudimo objektas yra apdraustojo sveikatos priežiūros paslaugų apmokėjimas, ir pensijų įmokų į pensijų sąskaitą pensijų fonde suma, per mokestinį laikotarpį neviršijanti 25 procentų per mokestinį laikotarpį darbuotojui apskaičiuotų su darbo santykiais susijusių pajamų.

3.3. Profesinių pensijų kaupimo įstatymo tobulinimas

Galima konstatuoti, kad profesiniai pensijų fondai nekuriami dėl to, kad esama pakankamai aktyvaus asmenų dalyvavimo investiciniuose gyvybės draudimo produktuose, darbdaviai darbuotojus papil-

domai motyvuoja privataus sveikatos draudimo paslaugomis, daugiau kaip milijonas dirbančiųjų dalyvauja antrosios pakopos pensijų fonduose (finansuojamuose iš socialinio draudimo biudžeto), lėšų kaupimo teisinė bazė nestabili, tai politiškai jautrus ir dažnai eskaluojamas klausimas, nėra daug didelių įmonių, socialinė partnerystė silpna ir pan.

Taip pat galima daryti išvadą, kad pagrindinė problema, kuri lemia pasyvų asmenų dalyvavimą profesinių pensijų fondų ir trečiosios pakopos pensijų fondų sistemoje, nėra tik teisinės bazės netobulumas. Pagrindinės išskirtinos profesinių pensijų fondų veikimo tendencijos ir problemos: investicinio gyvybės draudimo produktų paplitimas; investicinio gyvybės draudimo administravimo mokesčių lankstumas ir galimybė individualizuoti produktą; informavimo apie kaupimo naudą stoka, finansinis neraštingumas; kaupimo sistemos nestabilumas, viešas politinis populizmas menkinant kaupiamąją sistemą; pensijų kaupimo bendrovių pasyvumas propaguojant profesinius fondus (tai nėra naudinga, nes paprasčiau siūlyti trečiosios pakopos pensijų fondus ir gyvybės draudimo produktus); socialinių partnerių (ypač profesinių sąjungų) pasyvumas; masinis dalyvavimas antrosios pakopos kaupiamojoje sistemoje, finansuojamoje iš socialinio draudimo; dėl nedidelių darbo užmokesčių, minimalaus atlyginimo paplitimo asmenys neturi laisvų lėšų, kurias galėtų skirti kaupimosioms sistemoms; galimybė disponuoti antrosios pakopos produktais (pensijų ir gyvybės draudimo) iki pensijos; nėra konkurencijos anuitetų rinkoje, dideli administravimo mokesčiai anuitetų rinkoje.

Galima pateikti tokius Profesinių pensijų kaupimo įstatymo ir Pensijų sistemos reformos įstatymo koregavimo pasiūlymus, kurie galėtų sudaryti prielaidas steigti profesiniams pensijų fondams ir aktyviau dalyvauti pensijų fonduose:

1. Profesinių fondų taisyklėse numatyti pensijų fondo dalyvių teisę pereiti tik į tokį pensijų fondą, kurio taisyklėse taip pat numatytas draudimas pensijų kaupimo dalyviams nutraukti pensijų kaupimo sutartį, nepereinant į kitą pensijų fondą, iki sukaks pensinis amžius.
Profesinių pensijų kaupimo įstatyme nenumatoma galimybės pensijų fondo taisyklėse numatyti pensijų fondo dalyvių teisę pereiti tik į tokį pensijų fondą, kurio taisyklėse yra identiška numatytas draudimas pensijų kaupimo dalyviams nutraukti pensijų kaupimo sutartį, nepereinant į kitą pensijų fondą, iki sukaks pensinis amžius. Tai riboja konkurenciją ir profesinių fondų plėtrą.
2. Profesinių pensijų kaupimo įstatymas ir ES teisės aktai nereglamentuoja darbuotojų galimybes atsiimti pensijų fondo lėšas nesulaukus pensinio amžiaus. Manytina, kad Profesinių pensijų kaupimo įstatymą taip pat galima keisti numatant, jog galima pakeisti profesinių fondo taisyklės arba atitinkamai papildyti Profesinių pensijų kaupimo įstatymo nuostatą, kad sukauptas pensijų fondų lėšas galima atsiimti tik sulaukus pensinio amžiaus. Taigi aiškiai būtų įtvirtinta nuostata, kad lėšos kaupiamos tik pensijai, o ne vartoti.
3. Siekiant supaprastinti profesinių fondų valdymą, tikslinga sumažinti reikalavimus pensijų fondų valdybos (ar investicinio komiteto) nariams. Šiuo metu Profesinių pensijų kaupimo įstatymo 13 straipsnio 6 ir 7 dalyse nustatyta, kad valdybos nariais gali būti renkami neprikaištingos reputacijos asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą, išmanantys pensijų asociacijų veiklą reglamentuojančius teisės aktus ir susipažinę su pagrindiniais investavimo principais. Valdyba sudaroma ne ilgiau kaip 5 metams. Tas pats valdybos narys gali būti renkamas ne daugiau kaip dviem kadencijoms iš eilės. Tikslinga neriboti kadencijų skaičiaus ir sumažinti reikalavimus valdybos narių kvalifikacijai.
4. Pensijų sistemos reformos įstatyme tikslinga netaikyti ribojimo formulėje numatyti dalyvio savanoriškai mokamai pajamų daliai, atitinkamai papildant Pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnį. Tokio siūlymo esmė – asmuo, dalyvaujantis antrosios pensijų pakopoje, pagal šį įstatymą į pensijų fondą moka pasirinktą dalį savo pajamų (bet ne daugiau kaip 25 proc.), tačiau valstybės taikomos lengvatos nebūtų keičiamos (t. y. „Sodros“ įmokos dalis 2%/3,5% bei 1 %/2% skatinamoji įmoka iš valstybės biudžeto. Ateityje, jei atsirastų galimybių, būtų galima

svarstyti lengvatų didinimo klausimą). Taip pat numatyti, kad lygiomis dalimis su darbuotoju finansuojant pensijas galėtų dalyvauti ir darbdavys (atitinkamai gaudamas dabar galiojančias mokesťines lengvatas).

5. Svarstyтина galimybė liberalizuoti pensijų anuiteto įsigijimo sąlygas – leisti anuitetų rinkoje dalyvauti ir užsienio įmonėms, nebūtinai registruotoms Lietuvoje. Be to, anuitetus galėtų parduoti ne tik gyvybės draudimo bendrovės.
6. Tikslinga įvertinti galimybę profesinių pensijų kaupimą padaryti privalomą, pradedant nuo didžiausių įmonių. Suprantama, toks pasiūlymas gali kelti abejonių rinkos ekonomikos požiūriu, tačiau tai būtų paskata ne tik kurtis profesiniams fondams, bet ir plėtotis socialinei partnerystei (būtų motyvacinė priemonė sudaryti kolektyvines sutartis). Nepaisant imperatyvaus reguliavimo steigti profesinį pensijų fondą, gali susidaryti praktinės situacijos, kai įmonėje vis tiek neįsteigiamas profesinis fondas. Tokiu atveju tikslinga taikyti tokį teisinį reguliavimą, kad, neįsteigus profesinio pensijų fondo, konkrečios įmonės darbuotojai ir darbdavys dalyvauja arba valstybiniame pensijų fonde, arba pensijų fonde, kuris laimi valstybės skelbiamą viešąjį pirkimą tokioms pensijų fondų paslaugoms pirkti.

Išvados

1. Įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms ir socialinei paramai, kaupimą ir šių pensijų mokėjimą bei socialinės paramos teikimą, taip pat valstybėje įtvirtintas finansavimo einamosiomis pajamomis valstybinio socialinio draudimo modelis.
2. Valstybėje turi veikti ne tik valstybės garantuojama pirmosios pakopos pensijų sistema, bet ir kaupiamajai senatvės pensijos daliai skirtos lėšos gali būti kaupiamos specialiuose (ir profesiniuose fonduose) privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose.
3. Profesiniai pensijų fondai nekuriami dėl to, kad esama pakankamai aktyvaus asmenų dalyvavimo investiciniuose gyvybės draudimo produktuose, darbdaviai papildomai motyvuoja darbuotojus privataus sveikatos draudimo paslaugomis, daugiau kaip milijonas dirbančiųjų dalyvauja antrosios pakopos pensijų fonduose (finansuojamuose iš socialinio draudimo biudžeto), kaupimo teisinė bazė nestabili, silpna socialinė partnerystė.
4. Teisės aktuose įtvirtinti nuostatą, kad pensijų fondo dalyviai turi teisę pereiti tik į tokį pensijų fondą, kurio taisyklėse taip pat numatytas draudimas pensijų kaupimo dalyviams nutraukti pensijų kaupimo sutartį, nepereinant į kitą pensijų fondą, iki sukaks pensinis amžius.
5. Profesinių pensijų kaupimo įstatyme numatyti, kad galima pakeisti profesinių pensijų fondo taisyklės arba atitinkamai papildyti Profesinių pensijų kaupimo įstatymo nuostatą, kad sukauptas pensijų fondų lėšas galima atsiimti tik sulaukus pensinio amžiaus.
6. Būtina supaprastinti pensijų anuiteto įsigijimo sąlygas – leisti anuitetų rinkoje dalyvauti ir užsienio įmonėms, nebūtinai registruotoms Lietuvoje. Svarstyтина galimybė profesinių pensijų kaupimą padaryti privalomą (nesant kolektyvinių sutarčių), taikant didžiausioms įmonėms ir numatant per einamuosius laikotarpius.
7. Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme nustatyti nuostatą, kad darbuotojas gali pareikalauti iš darbdavio dalį gaunamo darbo užmokesčio (ne daugiau kaip 25 proc.) pervesti į trečiosios pakopos pensijų fondą.
8. Svarstyтина galimybė (pradėjus veikti profesiniams pensijų fondams) neleisti disponuoti pensijų lėšomis, kaupiamomis trečiosios pakopos pensijų fonduose, iki asmeniui sukanka pensinis amžius.

LITERATŪRA

ES teisės aktai

1. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/41/EB dėl įstaigų, atsakingų už profesinių pensijų skyrimą, veiklos ir priežiūros. *Officialis leidinys*, L 235, 23/09/2003, p. 0010–0021.
2. Europos Sąjungos Tarybos rekomendacija dėl 2014 m. Lietuvos nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl 2014 m. Lietuvos konvergencijos programos, Nr. 2014/C 247/13.
3. European Commission. An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions. Brussels, COM(2012) 55 final, 2012.
4. European Commission. Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (recast). Brussels, COM(2014) 167 final, 2014.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, nr. 23-546.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 ir 2 dalių, 16 straipsnio 6 dalies ir 9 dalies 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 „Dėl Vidaus reikalų, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų patvirtinimo ir tarnybos laiko, kurio reikia procentiniam priedui už išarnautus metus gauti, nustatymo“ patvirtintų Vidaus reikalų, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų (1998 m. lapkričio 20 d. redakcija) 31.3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 43-1636.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcija) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 102-4171.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, nr.46-2219.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo, jo pakeitimo ir papildymo įstatymų nuostatų atitikties“. *Valstybės žinios*, 2012, nr. 78-4063.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2014 m. gruodžio 19 d. „Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnio 1 dalies (2011 m. gruodžio 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Teisės aktų registras*: 2014-12-19, nr. 2014-20117.
11. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 55-1765.
12. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 55-1765.
13. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 75-3472.
14. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 123-5511.
15. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 73-3085.
16. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, nr. 171-6295.

Specialioji literatūra

17. BARR, N. *The Welfare state as Piggy bank*. Oxford: Oxford university press, 2003.
18. BODIE, Z. Pensions as retirement income insurance. *Journal of Economic Literature*, No. 28, 1990.

19. CHARPENTIER, F. *Les retraites en France et dans le monde*. Paris: Economica, 2009.
20. DIETVORST, G. *A multi pillar pension model with a compensating layer*. Tilburg: Tilburg University Competence centre for pension research, 2007.
21. DURAND, P. *La politique contemporaine de Sécurité sociale*. Paris: Dalloz, 2005.
22. European Commission. *Synthesis report on adequate and sustainable pensions*. Brussels, 2006.
23. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. *Social partners' involvement in pension reform in the EU*, 2013.
24. HUGHES, G. Financement de l'économie par les retraites: financement des retraites, effet de substitution et épargne nationale. Iš *Les retraites dans l'Union européenne*. Paris: L'Harmattan, 1998.
25. STERDYNIAK, H. La redistribution par la fiscalité: un objectif encore tenable? Iš *Justice sociale et action publique: des principes à leur mise en oeuvre*. Paris: La documentation Française.
26. World bank. *Averting the Old Age Crisis*. New York: Oxford University press, 1994.

OCCUPATIONAL PENSIONS FUNDS: LEGAL REGULATION AND PROBLEMS

Audrius Bitinas

S u m m a r y

This article analyses highlights of the occupational pension fund regulatory provisions at the European Union institutional level and in Lithuania, the organisation of the occupational pension schemes and problems. Also this article examines the relationship between the current pay-as-you-go system and the second pillar pension funds, assessing occupational pensions funds development opportunities for Lithuania. The article analyzes the advantages and disadvantages of funded pension system, evaluating occupational pensions funds system in Lithuania in line with the principle of solidarity. The author points out, that prior to the reform of the social security system and the introduction of incentives for the creation of occupational pension funds, it is necessary not only to review the legal regulation (introducing incentives for active participation in pension funds, creating alternative pension schemes, creation of the economic crisis stabilization mechanisms), but also the identification of occupational pensions funds organizational problems.

Įteikta 2014 m. gruodžio 30 d.

Priimta publikuoti 2015 m. sausio 28 d.